

Problemi društvenog razvoja Srbije početkom XXI veka¹

Imperativ modernizacije² kao eho odzvanja Srbijom. Nerazgovetan po prirodi, eho pruža priliku za različita tumačenja, a mnogobrojni tumači pozivaju na mobilizaciju preporučujući se kao izbavitelji koji će Srbiju svrstati u red modernih društava. Težnja za promenom predstavlja trajnu opsesiju političke elite³, a jednako trajan je i vapaj naroda za «starim pravicama». Nesklad između poriva modernizatora i želje naroda samo pojačava težnje jednih i drugih, produbljujući jaz koji, nakon kratkotrajnih perioda entuzijazma i euforije, nastaje usled međusobno izneverenih očekivanja. Elita narod doživljava kao nezahvalan i zaostao, a narod elitu kao prevarante i krvopije. Sjajna prilika za demagoge i populiste.

Mada karikaturalno izražen osvrt na političku istoriju Srbije od Karadjordja do danas ukazuje na problem koji se sastoji u prvenstvu koje država ima nad društvom. Sociogeneza zapadnoevropskih država svedoči da su one nastale kroz dugotrajan, ne nužno kontinuiran i koherentan, proces razvoja društva⁴ (Elijas, 2001). Nastanak srpske države bio je u poredjenju s iskustvima većine zapadnoevropskih država, znatno kraći i revolucionarniji (Stojanović). Moglo bi se reći da je, i pored prenošenja različitih evropskih institucionalnih rešenja, osnovna razlika između srpske i (idealnog tipa) evropskih država, bila u daleko većoj ulozi koju je srpska država imala u procesu transformacije društva. Shodno tome, srpska politička elita je, čak i kada je sebi nametala institucionalna ograničenja, više bila gospodar nego sluga naroda. Više upravljač, a manje servis društva. Ne može se nedvosmisleno reći da li je ta činjenica u nekom imaginarnom krajnjem zbiru uticala pozitivno ili negativno na razvoj društva⁵. Može se međutim, konstatovati da su istorijske prilike - obeležene kratkotrajnim periodima oslobođenih od rata i razmišljanja o ratu - pogodovale takvom odnosu države i društva. Takođe, može se reći da su zbog toga lične osobine vladara, poriv da se oni fizički eliminišu, izraženiji uticaj politike na ekonomiju i njihovo neposredovano prožimanje, sklonost ka korupciji većoj od uobičajene i tome slično, igrali u Srbiji značajniju ulogu nego u evropskim društvima.

Druga uvodna napomena odnosi se na periferni položaj srpske privrede u međunarodnom okruženju. Vrlo iscrpnu analizu činioca koji su blokirali take-off fazu srpske privrede u periodu do Drugog svetskog rata dala je Mari Žanin-Čalić (Žanin-Čalić, 2004). Za potrebe ovog rada dovoljno je konstatovati da model razvoja zasnovan na izvozu sirovina i poljoprivrednih proizvoda u uslovima nejednake razmene nije stvorio pretpostavke za industrijalizaciju. Kao mnogo uspešniji pokazao se model ubrzane uvozno supstitutivne industrijalizacije koji su nakon drugog svetskog rata forsirali komunisti. Za svega par decenija Srbija (u okviru Jugoslavije) je stekla poluperifernu poziciju u svetskim razmerama. Ovde nema prostora za spekulacije kako bi se taj model razvijao i transformisao da kojim slučajem Srbija (Jugoslavija) nije poput većine socijalističkih (Arrighi, 1999) i latino-američkih država (Castells, 2000) krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošlog veka upala u «zamku» zaduživanja omogućenog poplavom petrodolara nakon naftnih šokova. Kauzalni splet događaja teško je utvrditi bez opsežnijeg istraživanja, ali bliži smo mišljenju da je privredni zastoj sedamdesetih usledio kao posledica mogućnosti da se do novca dodje nekontrolisanim (kako od strane dužnika, tako i poverilaca) zaduživanjem nego radom i razvojem. Ogroman priliv deviza je dao poleta i finansijsko ohrabrenje zagovornicima različitih eksperimentima

¹ Posvećeno svima koji zarad razuma, razboritosti i moralnog izbora trpe posledice.

² Najšire shvaćen pojam modernizacije podrazumeva svaku promenu merljivu na skali konsenzualno prihvaćenog shvatanja o društvenom boljitku (Sztompka, 1993).

³ Mnogi zagovornici teorije modernizacije neće se složiti sa navedenom konstatacijom. Međutim, činjenica je da Srbija nije oskudevala u liberalnim i socijalističkim pokretima i strankama koje su zagovarale za svoje vreme progresističke ideje. Takođe, po mnogima arhikonzervativac, Milan Stojadinović učinio je mnogo za modernizaciju ondašnje Srbije. Najzad, samo ideološki ortodoksi mogu sporiti da su komunisti za modernizaciju Srbije učinili više nego sve ostale vlade zajedno.

⁴ Činjenica da postoje značajne razlike u nastanku pojedinih zapadnoevropskih država samo objašnjava razlike u relativnoj stabilnosti njihovih demokratskih institucija. Što je nastanak i transformacija država bila postepenija i više izraz razvoja i potreba društva to su i demokratke institucije bile stabilnije.

⁵ Nedvosmislen odgovor mogao bi se dati samo s pozicije leve ili desne ideološke ortodoksije. Jedna od nesumnjivo negativnih posledica ogleđa se u nasilnosti kojom su modernizacijske mere neretko uvedene. Nasilje je na taj način dobilo legitimitet ne samo u političkim borbama već i u društvenim odnosima.

od kojih je najznačajniji bio razvoj samoupravnog projekta⁶. Povraćaj dugova zahtevao je razvojnu strategiju usmerenu ka globalnom tržištu, koje se, takodje, pojavilo kao posledica finansijskih turbulencija izazvanih skokom cena nafte (Soros, 2003)⁷. Umesto odgovora na krizu koji bi - danas to deluje očigledno - bio usmeren ka podizanju nivoa konkurentnosti privrede, odgovor društva bio je militantni nacionalizam, a politička elita nesposobna da ponudi adekvatnu alternativu procenila je da će opstati ukoliko stane na čelo nacionalističkog talasa⁸. Raspad Jugoslavije, ratovi vođeni na njenom tlu, a u slučaju Srbije još i međunarodne sankcije i bombardovanje, dugoročno su potkopale izgledne razvojne strategije zasnovane na tehnološkim inovacijama koja se sredinom i krajem osamdesetih (što je već bilo zakašnjije) stidljivo zagovarala (Jerovšek, 1986). Promene u globalnom privrednom okruženju koje su nastupile početkom osamdesetih predstavljale su izazov na koji politička elita Srbije, zaokupljena nacionalnim i tradicionalno shvaćenim državnim pitanjima,⁹ nije ponudila adekvatan odgovor pa je pozitivno nasledje prethodnog perioda poništeno, a srpska privreda vraćena u periferni status. Iz takve pozicije nazirale su se, na prvi pogled, dve loše alternative (ako se o njima uopšte razmišljalo). Prvu je predstavljala tranzicija, odnosno ulazak u neravnopravnu utakmicu na globalnom terenu, a druga je bila samoizolacija i pokušaj izgradnje socijalizma u jednoj zemlji. Uspeh takvog projekta je verovatniji ako je država veća, pa je ta strategija napuštena sredinom devedestih nakon što su propali izgledi, najpre, za nasilno očuvanje Jugoslavije, a zatim, za ujedinjenjem svih teritorija na kojima žive Srbi. Haotično nastojanje da se, kao alternativa, gradi kapitalizam u jednoj zemlji rezultiralo je stvaranjem oligarhijskog privrednog sistema koji je doveo do ogromnog osiromašenja i polarizacije društva (Mrkšić, 2000). O razvoju nije moglo biti ni govora.

Najzad, potrebno je nešto reći i o onome što se uopšteno naziva kultura, posebno s obzirom na činjenicu da je u poslednjih desetak godina obnovljen interes za taj činilac društvenog razvoja¹⁰. Možda prestrogo sudimo, ali i pored veoma zanimljivih opservacija koje se mogu naći u radovima zastupnika kulturnog determinizma, način na koje su one izražene u pojedinim radovima više svedoče o potrebi pravdanja neuspeha teorije modernizacije nego što predstavljaju koherentan pokušaj da se pruže odgovori na pitanja razvoja/nerazvijenosti. Naime, nasuprot očekivanjima zagovornika modernizacije i uprkos jasnim uputstvima očigledna je nerazvijenost mnogih zemalja kao i sve dublji jaz između njih i razvijenih. S druge strane, ubrzani razvoj zemalja zapadnog Pacifika, mada je u izvesnoj meri potkopao ključnu tezu teoretičara zavisnosti, načinima na koje je postignut dodatno je zbunio zagovornike modernizacije. Sve u svemu, implicitna teza nefleksibilnih zagovornika kulturnog determinizma glasi: ako liberalni ekonomski koncept i demokratska transformacija ne daju očekivane rezultate onda je razlog u kulturnom hendikepu koji je upisan u vrednosni kod nerazvijenih naroda i *vice versa*¹¹. U tom smislu treba oceniti i domete analiza koje upućuju na dominantno tradicionalnu kulturu, odnosno patrijarhalni i autoritarni kulturni okvir koji isijava antimodernizacijske

⁶ Samoupravljanje je predstavljeno kao «kraj istorije», no istorija je pokazala - kada su dugovi dospeli na naplatu - da je to bio «kraj samoupravljanja». Ovim ne želim reći da samoupravljanje nije imalo racionalnih elemenata, niti da je zaduživanje, samo po sebi, loše. Ali zamisli i novac koji se ulaže u njih moraju biti u skadu sa racionalnom procenom duha vremena i okolnosti. Novac koji je Vespanzijan prikupio iz provincija mogao umesto u Koloseum biti korisnije uložen, ali je činjenica da je arena pomogla stabilizaciji njegove vlasti, uspostavljanju «dinastije» Flavijevaca i ugodnom životu rimskih građana. Dakle, u zavisnosti od realne procene okolnosti čak i rasipništvo može biti korisno.

⁷ Naravno, reč je o mnogo kompleksnijem spletu uslova od kojih pomenuti predstavlja vrh ledenog brega. Globalizacija ekonomije ne može se razumeti bez promena u organizaciji kapitalističkog načina proizvodnje i s tim povezane IT revolucije; napuštanja kenzijskog modela ekonomije, pre svega, u SAD kao pokušaj da se spreči opadanje američke ekonomske, političke i kulturne hegemonije u svetskom sistemu; legitimacija ovih značajnih promena ostvarena je zahvaljujući kulturi konzumerizma i neoliberalnoj/neokonzervativnoj ideološkoj ekspanziji. (Vuletić, 2003)

⁸ Treba naglasiti da ideologija, kako ona samoupravna, tako ni potonja nacionalistička nisu bile uzrok već posledica datih okolnosti. Kao što je bilo logično da elita obilje novca iskoristi i da oduška svojim političkim projektima tako je bilo logično da u situaciji društvene krize ojačaju one ideje i pokreti koji zagovaraju odbranbene mehanizme kao što su jačanje porodice, nacije i religije. Ovo naglašavam zbog toga što neka od vrlo uticajnih objašnjenja društvenog i privrednog posustajanja Srbije polaze bilo od premise o odlučujućem značaju nacionalizma (Gligorov, 2004, 2004a), ili socijalizma (Antonić, 1999, 2003). Sasvim je druga stvar, o čemu nema dileme, da su obe ideologije imale uticaja na produblivanje krize i otpore njenom efikasnom prevazilaženju.

⁹ Bez namere da aboliramo srpsku političku elitu, što je uostalom i nemoguće učiniti, važno je istaći da su se u okruženju odvijali istovetni procesi koji su se međusobno podsticali.

¹⁰ U ostalom i sam učestvujem u realizaciji projekata koji za cilj imaju kulturnu dimenziju razvoja.

¹¹ Nesumnjivo elegantan način da se opravdaju velike razlike u stepenu razvijenosti i da se dovedu u pitanje subverzivne teorije o zavisnosti i svetskom sistemu (Lendis, 2004). Primer Frensis Fukujame čiji naslovi knjiga svedoče da se «Kraj istorije» odlaže usled «Sudara kultura» možda je najpoznatiji, ali svakako treba ukazati i na zaokret u radovima Džefri Saks (Saks, 2004) koji u igru uvodi davno zaboravljeni geografski determinizam. Mada u određenim elementima sličan «*path dependence*» pristup znatno je odgovorniji i obazriviji u davanju značaja kulturnim činiocima (Rona-Tas).

vrednosti i blokira društveni razvoj (Gredelj, 2000). Kulturalizam, ukratko, ne daje adekvatne odgovore na probleme oscilacija u razvoju pojedinih zemalja, početnih uslova razvoja razvijenih¹² i razvojnih perspektiva nerazvijenih zemalja¹³.

Uvodne napomene mogle bi se sažeti u konstataciji da u svim dihtomnim podelama omiljenim kod teoretičara modernizacije – autoritarna/demokratska vlast, nekonkurentna/konkurentna privreda i tradicionalna/moderna kultura – Srbija zauzima nezavidniju poziciju. Shodno tome, naše istraživanje mogli bi smo, u skladu s naslovom skupa, nastaviti u pravcu istraživanja onih okolnosti i činioca koji predstavljaju prepreke prelasku kose crte između navedenih pojmova, odnosno prepreke modernizaciji, ili ekonomsko-političkim rečnikom rečeno tranziciji (Lazić, 1995).

Pa ipak, razlozi zbog koga nam se taj pravac istraživanja ne nameće kao prioritet¹⁴ sastoji se u:

- a) činjenici da bi to značilo priznati da je najvažni cilj koji stoji pred Srbijom modernizacija. Ključni problem Srbije, međutim, predstavlja društveni razvoj¹⁵, odnosno izlazak iz periferne pozicije¹⁶. Jedan od problema društvenog razvoja u Srbiji jeste upravo taj što se modernizacija doživljava kao cilj, a ne kao potencijalno sredstvo.
- b) činjenici da su konceptu modernizacije upućene mnoge ozbiljne zamerke¹⁷ i posebno da su one «u slučaju Jugoistočne Evrope prilično opravdane» (Žanin-Čalić, 2004:11).

Na ovom mestu moramo ukazati na još jedan - za našu temu značajan - problem teorija modernizacije. One, naime, kao jedinicu posmatranja uzimaju nacionalnu državu, ne osvrćući se mnogo na unutrašnje podele¹⁸, niti na svetskosistemijski kontekst u kome se pojedina društva razvijaju. Pogled na arhitekturu i geometriju globalne ekonomije u poslednjih nekoliko decenija svedoči da nova globalna ekonomija nije geografski homogena, odnosno da se četiri ključna položaja u međunarodnoj podeli rada ne poklapaju sa državama. «Proizvodjači visoke vrednosti zasnovani na informacijskom radu, proizvodjači velikih razmera zasnovani na jeftinoj radnoj snazi, proizvodjači sirovina zasnovani na darovima prirode, te suvišni proizvodjači svedeni na devalorizovanu radnu snagu» mogu se, istina u različitoj meri, naći u svim državama (Castells, 2000).

Stanje zatečeno na početku milenijuma, uslovljeno ranije pomenutim činiocima, svedoči da u Srbiji dominiraju proizvodjači svedeni na devalorizovanu radnu snagu, dakle, nikom potrebnu, suvišnu

¹² U tom pogledu izuzetak predstavljaju Gidensovi raniji radovi (Gidens, 1998). Lendisov pokušaj da srednjovekovnim tehnološkim inovacijama objasni poticaje za razvoj evropskih društava možemo smatrati, ako ne originalnim, sigurno hrabrim, ali nazvati srednjovekovnu Evropu jednim od «najinventivnijih društava u istoriji» (Lendis, 2004:63) izvesno ne uliva poverenje u tumačenje i pre se može smatrati intelektualnom igrom.

¹³ «Kada je čuo naše zaključke, jedan je sposobni reformski regionalni predsednik u necivilnoj regiji uskliknuo: Ovo je očajan savet. Kažete mi da ne mogu učiniti ništa da se poboljšaju naši izgledi za uspeh. Sudbina reforme bila je zapečaćena pre mnogo stoleća» (Putnam, 2003:195). Patnem, ipak, ne spada u grupu doktrinarnih «novih kulturalista» kojima bi se ovakva primedba zaista mogla uputiti.

¹⁴ To na znači da teorija modernizacije u našim uslovima ni na koji način nije upotrebljiva. Ona može poslužiti, na primer, kao deskriptivni okvir za analizu pojedinih fenomena (Vuletić, 1997).

¹⁵ Mada su, zahvaljujući teorijama modernizacije, pomovi društveni razvoj i modernizacija postali gotovo sinonimi, treba naglasiti da je time sam pojam društvenog razvoja u velikoj meri ideologizovan. Alvin So u svojoj studiji o teorijama društvenog razvoja ukazuje na istorijski kontekst nastanka teorija modernizacije u savremenoj sociologiji. On ističe da je američka vlada obilato finansijski pomogla one istraživačke projekte koji su u svojoj osnovi imali ideju modernizacije. To je trebalo da predstavlja naučno pokriće za odvratanje zemalja postkolonijalne Afrike i Azije od uticaja SSSR-a i komunizma (So, 1990).

¹⁶ Periferu poziciju između ostalog karakteriše proizvodnja roba nižeg ranga u kojima se se rad manje nagradjuje, a s tim u vezi je i inferioran način proizvodnje, kao i struktura radne snage. Pored toga periferiju karakteriše slaba država, ali i nastojanje njenih glavnih kapitalističkih elemenata (oligarha) da takvu poziciju održe jer na njoj baziraju sopstveni monopol i prihode. Sve veći pritisak devalorizovane radne snage, politička trusnost, i slabost države čine, međutim, da periferni regioni sve više postaju područja na kojima se razvija globalna zločinačka ekonomija (Wallerstein, 1986, Castells, 2003).

¹⁷ Najbolji pregled klasičnih shvatanja modernizacije u domaćoj literaturi dao je Ranković (Ranković, 1981:195-218). Pojam modernizacije u novijim teorijama nije se suštinski izmenio, mada su određene korekcije prisutne. Pre svega manje se insistira na elitama kao činiocu promena, veći značaj je dat spoljnim činiocima, dopušta se mogućnost različitih puteva modernizacije i, s tim u vezi, posebna pažnja se poklanja tradiciji. Pored toga, više pažnje je usmereno na prepreke modernizaciji, a promena svesti se vidi kao ključni preduslov modernizacije (Sztompka, 1993). No, i dalje se kao ključna matrica pojavljuje pitanje razvoja nerazvijenih. Savremeni društveni tokovi, međutim, sve više svedoče da nerazvijena društva sve više predstavljaju sliku budućnosti razvijenih (Beck, 1999).

¹⁸ To posebno čudi s obzirom na činjenicu da se diferencijacija društva uzima kao jedan od pokazatelja modernizacije. Međutim, pod uticajem funkcionalizma, diferencijacija podrazumeva pre svega profesionalnu, a ne klasnu podelu.

radnu snaga koja se na različit način bori za golu egzistenciju¹⁹. Podaci o strukturi izvoza svedoče da se uključenost Srbije u međunarodnu podelu rada bazira na darovima prirode i proizvodnji baziranoj na jeftinoj radnoj snazi (Gligorov, 2004). Time se potvrđuje periferni položaj Srbije²⁰, kao i potreba da se još jednom naglasi da je ključno pitanje o kome se mora raspravljati - izlazak iz periferne pozicije. Sadašnji globalni izazovi, kao i odgovori koji stižu iz Srbije teže, međutim, cementiranju zatečenog stanja.

.....
S obzirom da su nam svima poznati, ovde ću samo podsetiti na neke od u javnosti prisutnih ideja. Sa različitih strana stižu glasovi da je budućnost Srbije u poljoprivredi, drugi pak ističu komparativne prednosti koje pruža jeftina radna snaga i predlažu da država različitim merama podrži one koji je upošljavaju. Treći insistiraju na potrebi dalje demokratizacije i promeni svesti stanovništva kao ključnom uslovu privrednog preobražaja. Ne manje uticajni su i oni koji izlaz vide u doslednom pridržavanju mera koje zagovara MMF. Makroekonomska stabilnost, privatizacija, deregulacija, smanjenje javne potrošnje, snižavanje i proširivanje poreske osnove, adekvatna zaštita svojine i podsticanje direktnih stranih investicija prezentuju se kao čarobni štapić (ili bar jedini mogući štapić) koji će Srbiju izbaviti iz ekonomske zaostalosti. Ne sporeći da svaki od navedenih odgovora ima određeno pokriće, mora se konstatovati da je to pokriće vezano za parcijalne interese pojedinih društvenih grupa i slojeva. Nesumnjivo da bi realizacija bilo koje od pomenutih strategija doprinela poboljšanju položaja onih koji ih predlažu, ali bi čitavo društvo ostalo u perifernoj poziciji.

Način da se ta pozicija prevazidje jeste obezbeđivanje uslova da što veći broj ljudi bude uposlen ili vezan za proizvodnju visoke vrednosti zasnovane na informacijskom radu²¹. Mada iz sadašnje perspektive ovakav stav deluje nerazumljivo, a onima koji ga razumeju besmisleno, globalne okolnosti čine njegovo problematizovanje nezaobilaznim ukoliko se želi promeniti sadašnji periferni status²².

S tim u vezi otvara se čitav niz problema. Prvi je kako obezbediti da ovo pitanje postane prioritetna društvena i državna tema. Teško je očekivati postizanje društvenog konsenzusa oko njega, jer rukovodjene sopstvenim interesima i sredstvima koja im stoje na raspolaganju, različite društvene grupe nameću svoje parcijalne vizije i beskrupolozno se bore za njih. Alternativu u tom smislu predstavlja stvaranje političkog konsenzusa u okviru društveno odgovorne političke elite. Zbog uticaja različitih lobija i mreža, unutrašnjih i spoljnih pritisaka i izazova, a u krajnjoj liniji izgleda na izborima, ova alternativa jedva da je malo verovatnija²³. Ipak, ona predstavlja jedinu šansu da se ovakva koncepcija nametne kao prioritet²⁴.

Kada smo rekli da postavljanje ovakvog pitanja iz sadašnje perspektive deluje nerazumljivo i besmisleno imali smo, pre svega, u vidu nedostatak sredstva kojima se može obezbediti podizanje kvalifikacionog i obrazovnog nivoa radne snage²⁵ i način da se ona uposli. Mada odgovor na ova pitanja nije jednostavan, pogrešno bi bilo reći da je nemoguć. Ključnu ulogu u transformaciji radne

¹⁹ Procvat kriminalnih aktivnosti može se delom tumačiti i činjenicom da ako već nemaju mesta u sistemu ljudi uhlebljenje traže van sistema.

²⁰ Važno je istaći da, posmatrano sa individualnog nivoa, u Srbiji žive delovi stanovništva koji su uključeni u oblasti proizvodnje bazirane na informacionim tehnologijama u kojima se proizvode usluge i robe visoke vrednosti. Taj sloj stanovništva po svim karakteristikama pripada razvijenom svetu. Ukupno posmatrano, međutim, u Srbiji dominira stanovništvo koje pripada periferiji. Problem je, dakle, kako obezbediti uslove da većina stanovništva Srbije promeni svoj sadašnji status.

²¹ Od ne manjeg zanačaja je činjenica da je ovakav razvojni put moguć samo u uslovima visokog nivoa socijalne pravde i razvijenosti demokratskih institucija, ali da istovremeno podstiče ove društvene vrednosti.

²² Jasno je dakle da periferni status ne smatramo nepromenljivom kategorijom. Ovde ne možemo ulaziti u racionalno zasnovane dugoročne perspektive svetskog sistema koje na izvestan način obesmišljavaju postavljanje bilo kog pa i ovakvog pitanja (Volerstin, 2000). Izvesno je međutim, da će transformacija svetskog sistema u nešto drugo potrajati i da to vreme, ma koliko haotično, mora biti maksimalno iskorišćeno za dobrobit generacija koje će ga proživeti.

²³ Time se ne bi napustila tradicija «diktature» države nad društvom, a izgleda da se tako nešto postigne predstavljaju i (još neobjavljeni) nalazi istraživanja koji svedoče o visokom intelektualnom potencijalu srpske političke elite i njenom neortodoksnom i nehomogenom ideološkom sastavu.

²⁴ Malobrojnost onih koji su danas u Srbiji neposredno zainteresovani za ovakvu reformu čini ih politički inferiornim. To ne znači da tradicionalna državna pitanja kao što su teritorijalni okvir moraju biti napuštena. Ni jedna država se neće, na primer, dobrovoljno odreći suvereniteta nad svojom teritorijom, ali znači da takva i slična pitanja moraju biti podređena navedenom cilju. S druge strane, prepuštanje ljudi sopstvenoj sudbini u neravnopravnim uslovima, čak i kada je, naizgled, ekonomski opravdano, ne samo što je nehumano, već pretilo da dovede do sveopšteg haosa u kome će malo ko biti pošteđen. Mali su izgledi da se tradicionalnim metodama socijalne pomoći takvo potencijalno eruptivno stanje može kontrolisati.

²⁵ Nedvosmislena je činjenica da «položaj u međunarodnoj podeli rada u osnovi ne zavisi od obeležja zemlje nego od karakteristika radne snage (uključujući znanje) i od njenog uključivanja u globalnu ekonomiju». Dobra vest je da upravo zbog karaktera imputa, odnosno ključnog resursa – znanja, promene u poziciji jedne zemlje mogu biti relativno brze.

snage ima država²⁶ (nažalost još uvek u znatno manjoj meri «preduzetnički» sektor, jer i sam mora pretrpeti značajnu transformaciju). Podizanje kvalifikacionog i obrazovnog nivoa stanovništva na svim nivoima mora postati imperativ države čak i u sadašnjim uslovima kada se čini da za tim nema realne, odnosno tržišno opravdane potrebe²⁷. (Razlog je jednostavan: u vreme ekonomske globalizacije akumulacija ljudskog kapitala u siromašnim zemljama privlači konvencionalni kapital, dok akumulacija konvencionalnog kapitala doprinosi njegovom odlivu). Izvesno je da država nikoga ne može naterati da se obrazuje i da bude zdrav, ali može obezbediti uslove da oni koji to žele mogu i da ostvare. Takodje, država mora poslati nedvosmislen signal društvu da je odgovorna samo za one koji su odgovorni prema sebi i drugima i sprovesti mere kojima će to i pokazati²⁸.

Ako, dakle, nije sporno da država može odigrati ključnu ulogu, ostaje sporno pitanje na koji način se mogu obezbediti sredstva za početnu fazu akumulacije ljudskog kapitala. Ovo je verovatno najteže pitanje jer se na njemu lome koplja oko preraspodele društvenog dohotka. Najčešće se ističe da je Srbija siromašna zemlja, nemoćna za ulaganje u naučnotehnoški razvoj i obrazovanje. Takav argument bleđi pred činjenicom da ta država subvencionise privredu, snižava poreske stope, odriče se različitih izvora prihoda da bi privukla strani kapital itd²⁹. Jednom rečju, pozajmljuje od budućnosti³⁰. Navodna neophodnost takvog ponašanja pravda se činjenicom da bez ulaganja u postojeću privredu («kakva je da je, bolju nemamo») i bez privlačenja stranog kapitala po svaku cenu nema ekonomskog rasta, dakle, ni mogućnosti za ulaganje u ljudski kapital. Teza koja se ovde zagovara je potpuno obrnuta. Bez ljudskog kapitala nema konkurentne privrede i nema kvalitetnih stranih investicija, odnosno svežeg kapitala u koji ne spada špekulativni kapital³¹.

Logika globalnog poslovanja i iskustva uspešnih zemalja pokazuju da kvalitetan strani kapital, dakle onaj koji je u službi proizvodnje visoke vrednosti, ide ka onim geografskim oblastima u kojima postoji koncentracija resursa koji su mu potrebni, a to je pre svega kvalifikovana radna snaga. U uslovima kada je, globalno posmatrano, znanje još uvek redak resurs (za razliku od jeftine radne snage), koncentracija obrazovanog stanovništva je ono što privlači investitore, a tek potom ostale olakšice. S druge strane, kada je o domaćoj privredi reč, jedan od najvažnijih uslova na osnovu kojih preduzeća stiču konkurentsku prednost³² predstavlja upravo kvalitet radne snage (Porter, 2004).

Utišak je međjutim, da ideja o konkurentsoj prednosti, mada prisutna medju ekonomistima, nije preovladjujuća u strukturama koje se bave biznisom i/ili donose ključne političke odluke. Ovu tvrdnju treba detaljnije obrazložiti. Preduzetnici, naime, još uvek smatraju da je sticanje

²⁶ Klasičan liberalni stav da je «svako odgovoran za svoju sudbinu» u uslovima početnih nejednakosti i opšteg pritiska na smanjenje socijalnih izdataka vodi daljnjoj polarizaciji društva, jer prostor za socijalnu pokretljivost kroz obrazovni kanal otvara samo za pripadnika viših društvenih slojeva. S obzirom da su oni malobrojni time se blokira i podizanje obrazovnog nivoa većine stanovništva što sve zajedno dugoročno vodi stagnaciji društva i zatvorenosti njegove društvene strukture što je već zabeleženo (Cvejić, 2005).

²⁷ Teza, koja se često može čuti, da naša država ulaže velika sredstva u obrazovanje kadrova koji zatim odlaze iz zemlje tačna je, ali nedovršena. Njen implicitan završetak podrazumeva da se sa takvom praksom mora prekinuti na ovaj, ili onaj način. Međjutim, suprotno tome smatramo da se rešenje problema nalazi u mnogo većem ulaganju u obrazovanje. Naime, logično je da mali broj obrazovanih i stručnih ljudi kojima opšta klima zaostalosti ne odgovara traže način da napuste zemlju. U drugačijoj klimi u kojoj bi sami predstavljali većinu sigurno je da bi se trend zaustavio, a za očekivati i preokrenuo.

²⁸ Problem je, međjutim, što smisao mera koje država donosi često nije jasan ni onima koji ih uvode pa im je još teže da ih objasne onima koji su njima pogodjeni. Anegdote o slučajevima predloga nekih zakona u kojima greškom prevodioca nije preveden tekst pojedinih tabela svedoči da predlagači nisu ni čitali tekst predloga. To najmanje govori o lokalnoj aljkavosti, mnogo više o neodgovornosti za javni interes bez obzira kako shvatili taj pojam.

²⁹ Naravno, zagovornici različitih strategija reći će da su državne subvencije male, da još ima prostora za snižavanje poreza, da se strani kapital ne može privući ukoliko mu se ne dopusti da dodje, pokupi što je preostalo i ode. Načelno, nemamo ništa protiv da se država na taj način ponaša, ali tek nakon što sredstvima pokrije ono za šta se odlučila da joj bude prioritet.

³⁰ Kada sam sam u razgovoru sa jednim uglednim ekonomistom liberalne orijentacije pomenuo kao dugoročno posmatrano određene mere vlade nisu dobre, on mi je lapidarno odgovorio: «dugoročno smo svi mrtvi». Tada nisam imao adekvatan odgovor, bojim se da ga nemam ni danas, ali sam uveren da je nesposobnost predviđanja ključnih tokova jedan od uzroka nezavidnog stanja u kome se danas nalazimo.

³¹ Naravno, navedene stvari se međusobno ne isključuju, postavlja se samo pitanje mere i prioriteta.

³² Stiče se utisak da je medju našim ekonomistima preovladao stav o značaju konkurentске prednosti (videti izlaganja na okruglom stolu Džeferson instituta, posvećene Konkurentsoj prednosti u Srbiji 2005., objavljenim u listu Ekonomist). Porter ističe da je «komparativna prednost kao osnov bogaćenja ustupila mesto konkurentsoj prednosti koja se sastoji u produktivnijem prikupljanju resursa radi stvaranja vrednih proizvoda i usluga». Uslovi koje Porter navodi da sticanje konkurentске prednosti uglavnom se odnose na mikroekonomsku ravan. «Makroekonomski uslovi, iako su neophodni, nisu dovoljni za nastajanje prosperitetne privrede». Radna snaga, komunikaciona infrastruktura, obim i kvalitet lokalne tražnje, lokalna konkurencija i s njom povezano stvaranje geografski skoncentrisanih mreža konkurenata u različitim u jednom sektoru i mnogih njima bliskih pratećih grana privredjivanja i institucija (Porter, 2004).

komparativne prednosti ključna tačka oslonca uspeha preduzeća pa se njihovi zahtevi uglavnom tiču smanjenja poreza, korekcija u monetarnoj politici, snižavanju kriterijuma radnog zakonodavstva³³, protekcionizma i sličnih mera. Insistiranje na komparativnim prednostima, međutim, ne predstavlja ništa drugo već, svesnu ili ne, težnju ka monopolizaciji stečenog položaja. Takvi monopoli, mada u lokalnim razmerama deluju impozantno, predstavljaju u globalnim razmerama tek zrno peska i deluju impotentno. Ishod je očekivan, gušenjem lokalne konkurencije opada njihova produktivnost, pa se izlaz nalazi u prodaji monopolske pozicije stranim investitorima na koje država zbog njihove snage i sopstvene slabosti ne može imati adekvatan uticaj³⁴. Alternativa ovoj logici predstavlja stvaranje uslova da lokalni preduzetnici svoj uspeh ostvare u konkurentskoj utakmici. To, naravno, nije lako zbog, s jedne strane niskog obima i kvaliteta lokalne tražnje³⁵, a s druge strane, teškog izlaska na svetsko tržište na kome dominiraju «mega igrači»³⁶.

S druge strane, umesto da usmeravaju privredne aktivnosti ka konkurentskoj logici i stvaraju uslove za podsticanje kvalitetnih stranih investicija, najzančajnije političke odluke koje se tiču privrede u postpetooktobarskom periodu bile su usmerene ka privlačenju stranog kapitala u monopolske ili oblasti u kojima već postoji razvijeno tržište³⁷. Načelno, takva politika nije loša ukoliko su ispunjeni određeni svetski standardi, ali se time uloga koju država ima u razvoju zemlje ne iscrpljuje.

No, odmah treba reći – ne postoji recept koji propisuje kolika i kakva treba biti uloga države u privrednom i javnom životu, baš kao što ne postoji ni recept na osnovu koga možemo precizirati koji uslovi i mere pogoduju razvoju neke zemlje³⁸. Doktrinarnost bilo koje vrste više šteti nego što koristi. Uloga i zadaci države moraju biti stalo preispitivani u zavisnosti od realne procene stanja zemlje i kretanja u okruženju. Utisak je da je upravo takva vrsta fleksibilnosti³⁹, kao nužna pretpostavka razvoja, nedostajala u posmatranom periodu.

Analizirajući talase modernizacije u Srbiji, Antić je došao do zaključka da su dva ključna činioca uticala na blokadu modernizacijskih tokova. Prvi i očigledno važniji je «politička i ideološka zaslepljenost» političke elite, a drugi je spoljni činilac (Antić, 1999). Kada je o spoljnjem činioocu reč, utisak je da, ukoliko ne želimo da se upletemo u vrzino kolo teorija zavere, njega moramo posmatrati kao objektivnu datost. Naravno da je ravan put ugodniji za vožnju i da se njime brže stiže na određeno, ali ni krivudav drum odgovornom vozaču ne predstavlja problem, pre bi se moglo reći da predstavlja izazov i umanjuje šanse da se uspava. Drugim rečima, spoljne okolnosti možemo posmatrati kao pogodnost/prepreku, ili kao izazov. Upravo vreme ekonomske globalizacije predstavlja jedan takav izazov, čije zamke odgovorna politička elita može iskoristiti za dobro većine, ili, s druge strane, koristiti kao vrstu opravdanja za neuspehe. Jedno od najčešćih opravdanja u tom smislu predstavlja stav po kome, navodno, postoje striktna globalna pravila od kojih mala zemlja

³³ Dominanta tema koja se provlači kroz javne rasprave o transformaciji radne snage tiče se zahteva koji se postavljaju pred zaposlene u smislu neophodnosti da se priviknu na uslove tržišnog poslovanja, što se u lokalnim okolnostima tumači kao spremnost da se na nesigurnom radnom mestu mukotrpno radi za nisku platu. Pri tom retko se kada postavlja pitanje kvalifikovanosti preduzetnika za obavljanje te izuzetno važne funkcije. Činjenica da je neko vlasnik kapitala (bez obzira kako je došao do njega) kvalifikuje ga da se doživljava i reklamira kao narodni i državni spasilac od koga zavisi opstanak zemlje i naroda bez obzira na način na koji se ponaša i koristi kapital.

³⁴ Sama po sebi ova činjenica ne predstavlja problem. Kapital je kapital i investicije su investicije bez obzira da li su domaće ili strane. Problem predstavlja činjenica da je neretko reč o špekulativnom kapitalu kome nije u interesu povećanje produktivnosti i proizvodnje.

³⁵ Još jedna loša posledica insistiranja na komparativnoj prednosti sastoji se u tome što je jedna od njenih početnih pretpostavki niska cena rada, koja vodi smanjenju obima i kvaliteta tražnje. Sve u svemu začarani krug.

³⁶ U tom smislu država, takodje, može odigrati, mada posrednu, više nego značajnu ulogu. Ona se sastoji u stvaranju uslova u kojima bi tržište regiona postalo poslovni okvir domaćim preduzetnicima. Pod tim podrazumevamo stabilizaciju odnosa sa susednim državama i obezbeđivanje recipročnih uslova za nastup domaćih preduzeća. Regionalna zona slobodne trgovine koja postoji u rudimentarnoj fazi nije dovoljna ukoliko se ne obezbede uslovi u kojima će se lokalni preduzetnici osećati «kao kod svoje kuće». Probleme koje u tom smislu država treba da reši pre svega su političke prirode. Problem, ali i podstrek za nadu da će se na ovaj način obezbediti uslovi za konkurenciju na «lokalnom» tržištu predstavlja činjenica da su gotovo sve zemlje regiona suočene sa bezmalo identičnim problemima i da i njihove države moraju slediti istu regionoalnu strategiju razvoja. Veoma je bitno ovde istaći da je izlazak iz periferne pozicije mnogo teži ako ne i nemoguć ukoliko ne bude kolektivni napor čitavog regiona.

³⁷ Svojevremeno je odgovor političara na primedbe usmerene u tom pravcu bio da se prodaje ono što se može prodati. Takav odgovor u velikoj meri ilustruje logiku po kojoj je privatizacija cilj po sebi, bez obzira na njene efekte. Takav stav ne razlikuje se bitno od ortodoksije druge vrste koja se svojevremeno protivila bilo kakvoj privatizaciji.

³⁸ U tom smislu Šveder veselo primećuje: «Pokušajte da naćinite spisak svih potencijalnih kauzalnih uslova za stvaranje bogatstva koje je spomenuo Dejvid Lenz u svojoj onumentalnoj ekonomskoj istoriji sveta. Potom postavite sebi sledeće pitanje: Da li je ma koji od ovih razloga dovoljan za stvaranje privrednog rasta? Odgovor je negativan. Da li je bilo koji od njih čak i potreban?» (Šveder, 2004: 276)

³⁹ Fleksibilnost ne znači nedoslednost. Fleksibilnost se bazira na otvorenosti prema novim iskustvima i temeljnoj proceni uslova i sredstava prema postavljenim ciljevima. Nedoslednost je više izraz popuštanja pred različitim pritiscima.

poput naše ne može odstupiti bez prevelikog rizika. Time se odgovornost prebacuje na stranu adresu⁴⁰, a politička nesposobnost abolira. Preispitivanje u tom smislu traži i prvi Antonićev zaključak, koji se, da podsetimo, odnosi na političku i ideološku zaslepljenost političke elite. Problem je, međutim, opštiji i tiče se odgovornosti⁴¹ političke elite, i s njim povezan stepen poverenja u političku elitu i opšteg društvenog poverenja. Ideološku zaslepljenost možemo tumačiti kao odsustvo odgovornosti na individualnom nivou⁴². Drugim rečima, okolnosti i pritisci ne oslobadaju od odgovornosti za nerazborito, nerazumno i nemoralno ponašanje u postavljanju (političkih i ideoloških) ciljeva i izboru sredstava. Naprotiv, oni čine sastavni deo odgovornosti u smislu da podleganje pritiscima i izazovima, takodje, predstavlja izraz neodgovornosti. Naravno, teško je govoriti o odgovornosti u uslovima v.d. ustava i nejasnog teritorijalnog okvira, jer ne postoji jasan institucionalni okvir koji bi definisao pravila na osnovu kojih bi se utvrđivala odgovornost. Takodje, globalne okolnosti - koje sve više podsećaju na sistem organizovane neodgovornosti - podstiču na neodgovornost. Još uvek ne postoji, a teško da se u skorije vreme može očekivati uspostavljanje nekog čvršćeg globalnog institucionalnog okvira koji bi nalagao striktna pravila i predstavljao orijentir za ocenu delovanja⁴³. Drugim rečima, globalni karakter ekonomije uz istovremeno dominantno lokalni karakter politike ostavlja prostor za najrazličitije vrste pritisaka i nasilja koje sprovode moćne kompanije, moćne države i svi oni koji se osećaju moćnima.

Uprkos ovim teškoćama i urpavo zbog njih, pitanju odgovornosti neophodno je posveti naročitu pažnju⁴⁴. Razlog više predstavlja činjenica da neodgovornost i nesposobnost političke elite za posledicu ima opadanje poverenja gradjana u državu⁴⁵. Bez odgovornosti nema poverenja, a bez poverenja rastu troškovi, a u krajnjoj liniji dovodi se u pitanje mogućnost bilo kakve delotvorne kolektivne akcije. Istraživanja koja je svojevremeno u Italiji sproveo Robert Patnem pokazala su, između ostalog, da je «... poverenje bilo ključan sastojak u etosu koji je održavao privrednu dinamiku i delotvornost uprave.» (Putnam, 2003:183)⁴⁶.

Alternativu demokratskom načinu uspostavljanja odgovornosti predstavljaju autokratski režimi u kojima, u zavisnosti od stepena autoritarnosti, dominira kvazi odgovornost bez povrenja. Problem, međutim, predstavlja činjenica da su društveni troškovi tako stimulisano privrednog rasta izuzetno visoki. O tome svedoči iskustvo industrijalizacije socijalističkih zemalja, ali i «novoindustrijalizovanih» zemalja zapadnog Pacifika i «staroindustrijalizovanih» zemalja Evrope i severne Amerike. Cena koju su platiti stanovnici socijalističkih zemalja ogledala se pre svega u političkim slobodama, dok je na drugoj strani cena, osim toga, uključivala socijalnu pravdu i ekonomsku jednakost.

Ova različita istorijska iskustva, koja, ponovimo to još jednom, ni na koji način nisu, ne mogu i ne smeju biti recepti, dodatno obavezuju odgovornu političku elitu u Srbiji i čine njen zadatak težim. Osim ekonomskog rasta, ona kao ciljeve mora postaviti socijalnu pravdu i zaštitu političkih sloboda.

⁴⁰ Jedna od takvih floskula glasi: Ukoliko želimo da udjemo u EU do tad i tad, moramo uraditi ovo ili ono. Ovakav kondicional ne mora nužno biti netačan. Ipak, ponovo se postavlja pitanje šta je osnovni cilj Srbije - poboljšanje života njenih gradjana ili ulazak u EU? Naravno, ti se ciljevi ne isključuju, ali je valjda za Srbiju kao i za sve članice EU osnovna premisa da se Uniji pristupa zbog poboljšanja života, a ne zbog nekakve imaginarne ideje o evropskom jedinstvu. Dakle, kao i u slučaju modernizacije, pojmovi se mitologizuju, a sredstva se prikazuju kao ciljevi. Treba reći da jedna od nenameranih posledica takvog stava predstavlja jačanje ksenofobije i porast otpora prema, u konkretnom slučaju EU.

⁴¹ «Pojam odgovornost može se razumeti na dva različita načina. Najpre on može da znači ponašanje na razuman, razborit i moralno opravdan način, u slučaju kad je osoba pod pritiskom da se ponaša drugačije.» (Hejvud, 2004:590) ...

«Odgovornost podrazumeva obavezu da se objasni nečije (sopstveno, prim. V.V.) ponašanje i da se bude otvoren prema tuđoj kritici. Odgovornost zahteva da obaveze, ovlašćenja i funkcije odgovarajućih tela budu definisani tako da se rad potčinjenih može uspešno nadgledati i ocenjivati. Stoga, odgovornost može da funkcioniše samo u okviru konstitucionalizma i poštovanja pravila, biti odgovoran ne znači podlegati samovoljnoj vlasti ili nepredvidljivim kaznama.» (Hejvud, 2004:725)

⁴² Striktno posmatrano, danas je u Srbiji teško govoriti o stvarnim ideološkim podelama. Istraživanje političke elite koje je nedavno obavljeno pokazuje da u vrhu parlamentarnih političkih stranaka ne postoji ideološka homogenost. Pre bi se moglo reći da takozvane ideološke podele predstavljau simboličku oznaku za jačanje unutrašnje kohezije grupa koje se bore za različite vrste monopola i hegemonije. Ovakvom zaključku idu u prilog neretki transferi istaknutih političkih ličnosti, kao i stvaranje bizarnih političkih koalicija.

⁴³ Teškoće sa donošenjem Evropskog ustava i problemi u radu UN samo potvrđuju ovaj stav. Različiti kriterijumi koje postavlja EU tiču se standarda, a ne načina na koji se oni moraju dostići.

⁴⁴ U ovom tekstu je pitanje odgovornosti samo naznačeno kao jedno ključnih i nije moglo biti šire elaborirano.

⁴⁵ Izborna apstinencija i istraživanja javnog mnjenja o povernju u državne institucije predstavljaju benigni pokazatelj takvog stanja. Individualni teror i pretnje bratstveničkim samoorganizovanjem samo su naznaka kuda ovaj trend vodi.

⁴⁶ Patnemova ključna teza je da razvijeno civilno društvo pogoduje razvoju poverenja jer «vertikalna mreža, bez obzira na to koliko bila gusta i važna svojim sudionicima, ne može održavati društveno poverenje i saradnju». Međutim, u uslovima rastakanja lokalnih mreža, važno je istaći da država svojim aktivnostima usmerenim u pravcu decentralizacije može, bar u izvesnoj meri, doprineti uspostavljanju horizontalnih mreža društvenih odnosa.

Medjutim, s druge strane, ako se konsenzualno postave i prihvate opšti, a ne parcijalni, višedimenzionalni, a ne jednodimanzionalni ciljevi društvenog razvoja raste verovatnoća da će svi zajedno biti ostvareni. Istovremenost njihove realizacije je uslov njihovog uspeha jer se medjusobno podstiču. Žrtvovanje bilo kog od navedenih ciljeva, ili davanje prioriteta bilo kome od njih predstavlja siguran znak da je Srbija na lošem putu i da, zaklonjene iza različitih ideoloških matrica, parcijalne društvene grupe na račun čitavog društva ostvaruju svoje partikularne interese⁴⁷.

Zaključak

Na osnovu do sada rečenog mogli bismo zaključiti da su osnovni problemi na putu društvenog razvoja Srbije, od čijeg rešavanja zavisi rešavanje gotovo svih očiglednih gorućih problema:

- *Periferna struktura privrede*, odnosno pitanje iznalaženja načina kojima se Srbija može uključiti u međunarodnu podelu rada na osnovi proizvodnje roba i usluga visoke vrednosti i, s tim u vezi, problem afirmacije ljudskog kapitala.

- Nizak stepen *društvene odgovornosti* i posebno nizak stepen odgovornosti političke elite⁴⁸. Konkretno politički problem povezan s tim pitanjem je uspostavljanje institucionalnog okvira za vladavinu prava, a društveni problem predstavlja iznalaženje mehanizama kojima će se odgovornost interiorizovati.

- opadanje nivoa opšteg *društvenog poverenja* što zahteva aktiviranje mehanizama koji će doprineti podizanju, a potom stabilizovanju nivoa poverenja u društvu. Pod ovim se podrazumeva razvoj civilnog društva koji se ne ograničava samo na osnivanje nevladinih organizacija.

Ako ove probleme ozbiljno shvatimo i posmatramo u istorijskom kontekstu videćemo da oni nisu novi, ali da je njihov značaj rastao uporedo s promenama globalnih okolnosti koje datiraju od početka osamdesetih godina prošlog veka. Umesto da budu shvaćene kao izazov, nove okolnosti su poslužile kao izgovor političkoj eliti. U tom smislu, razlike u ponašanju različitih garnitura političke elite u proteklih četvrt veka nisu suštinske u pogledu pozicije Srbije. Politička elita osamdesetih ih nije razumela, ona iz devedesetih ih je ignorisala i negirala, a potonja im se stihino predala. Rezultat je višedecenijska periferizacija, atomizacija, polarizacija i pljačkanje društva.

U ocenama dometa promena koje su usledile nakon 5. oktobra dominira stav da je došlo do zaustavljanja procesa propadanja, odnosno da su učinjeni određeni koraci u pravcu poboljšanja opšteg društvenog stanja. U tom smislu navode se različiti pokazatelji i procenti koji se odnose na opseg siromaštva, broj nezaposlenih, porast životnog standarda, saniranje i popravljavanje infrastrukture, dostupnost roba i usluga, smanjenje obima i značaja sivog tržišta, delimično uvođenje reda u javnoj upravi, finansijama, obrazovanju, pominju se, pored toga, reforme u službama bezbednosti i pojedini elementi makroekonomske politike itd. Te rezultate svakako ne treba podcenjivati bez obzira što ih je moguće relativizovati korišćenjem različitih mernih instrumenta. U prilog ocenama koje ukazuju na pozitivne pomake treba istaći da je došlo do poboljšanja standarda gornjih slojeva srednje klase, da je povećan stepen političkih sloboda, pre svega, sloboda fer izbora, popravljani su odnosi sa međunarodnim institucijama kao i ukupan međunarodni položaj zemlje.

Medjutim, u konačnom zbiru proteklih pet godina - obeleženih najpre euforijom, a ubrzo zatim konfuzijom i padom entuzijama - mogle bi se oceniti pre kao period normalizacije zatečenih društvenih odnosa, a ne kao normalizacija društvenih odnosa koji bi izvesno vodili opštem društvenom razvoju.

Činjenica da stanje i perspektive globalnog društva nisu znatno bolje nikoga ne može da obraduje. Od okruženja se, drugim rečima, ne može očekivati da pomogne. Treba, medjutim, voditi računa da se okolnosti u okruženju iskoriste na najbolji mogući način i da se, s druge strane, nerazumno politikom ne dozvoli da odmognu postizanju osnovnih ciljeva⁴⁹. Imajući to u vidu jasno je da je pitanje društvenog razvoja Srbije prvenstveno stvar lokalnih i regionalnih preguća. U redu je ako se pristupanje EU postavi kao konsenzualno prihvaćen cilj društvenog razvoja, ali samo ako oni koji ga postavljaju to čine sa punom svešću da je reč o jednom od simbola kojima je svrha da motivišu i mobilišu društvenu energiju. Trebalo bi, medjutim, da bude jasno da pristupanje EU ne

⁴⁷ Naivnost navedenih očekivanja u opisanim okolnostima ne umanjuju njihovu opravdanost ako se želi izlazak iz periferne pozicije.

⁴⁸ U situaciji kada nema metafizičkog autoriteta, kada je država slaba, smisao politike i morala relativizovan, a socijalni pritisak ka podizanju individualnog blagostanja svim sredstvima snažan teško je reći kako podstaći odgovornost. Zapravo, ni na to pitanje ne postoje univerzalni odgovori. Na žalost, mada veujemo u njih, dešava se da ljudska kreativnost i mehanizmi društvene samozaštite ponekad zakažu (Polanji, 2003).

⁴⁹ Primer Slovenije, mada ga je nemoguće kopirati, predstavlja najslikovitiji izraz onoga o čemu govorimo.

može biti cilj, već samo logična posledica društvenog razvoja Srbije⁵⁰. Država u tom smislu predstavlja ključnog aktera pred kojim stoji odgovornost da pokrene zakočene društvene procese i reguliše one koji su u toku, a politička elita je ta koja mora dozirati ulogu države i voditi računa da umesto sluge ne postane gospodar.

Navedena literatura:

- Arigghi, Giovanni (1999): *Global Market*, JWSR, Vol. 5, No.2
- Antonić Slobodan (2003): *Modernizacija*, u Vukadinović i Krstić (pr.) Kritički zbornik civilnog društva, grupa 484, Beograd
- Antonić, Slobodan (1999): *Modernizacija u Srbiji, tri nedovršena talasa...*, Nova srpska politička misao www.nspm.org.yu
- Beck, Ulrich (1999): *World Risk Society*,
- Castells, Manuel (2000): *Uspon umreženog društva*, Golden Marketing, Zagreb
- Castells, Manuel (2003): *Kraj tisućljeća*, Golden Marketing, Zagreb
- Cvejić, Slobodan (2005): doktorska teza
- Elijas, N. (2001): *Proces civilizacije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, S. Karlovci-Novı Sad
- Gidens, Entoni (1998): *Posledice modernsti*, Filip Višnjić, Beograd
- Gligorov, Vladimir (2004): *Srbija i Crna Gora: Stanje i predlozi reformi*, www.emins.org
- Gligorov, Vladimir (2004a): *Ekonomski razlozi raspada i reintegracije – Slučja Jugoslavije*, u Mundjiu et al, Nacionalizam posle komunizma, BFPI, Beograd
- Gredelj, Stjepan (2000): *Vrednosno utemeljenje blokirane transformacije srpskog društva*, u Lazić, M. Račji hod, Filip Višnjić, Beograd
- Hejvud, Endru (2004): *Politika*, Clio, Beograd
- Jerovšek et al, (1986): *Kriza, blokade i perspektive*, Globus, Zagreb
- Lazić, Mladen (1995): *Pristup kritičkoj analizi tranzicije*, Luča, br 1-2
- Lendis, Dejvid (2004): *Bogatsvo i siromaštvo nacija*, Stubovi kulture
- Mrkšić, Danilo (2000): *Restratifikacija i promene materijalnog standarda*, u Lazić, M. Račji hod, Filip Višnjić, Beograd
- Okrugli sto (2005): *Konkurentnost privrede Srbije*, www.ekonomist.co.yu
- Polanji, Karl (2003): *Velika transformacija*, Filip Višnjić, Beograd
- Porter Majkl (2004): *Stavovi, vrednosti, verovanja i mikroekonomija prosperiteta*, u Harison i Hantington, *Kultura je važna*, Stubovi kulture, Beograd
- Putnam, Robert (2003): *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*, FPZ, Zagreb
- Ranković, Miodrag (1981): *Neoevolucionizam u savremenoj sociologiji i njegove glavne teorijske varijante*, u Popović i Ranković, *Teorije i problemi društvenog razvoja*, BIGZ, Beograd
- Rona-Tas, Akos (): *Path-Dependence and Capital Tehory*, www.hi.rutgers.edu/szelenyi60/rona-tas.html
- Saks, Džefri (2004): *Beleške o novoj sociologiji ekonomskog razvoja*, u Harison i Hantington, *Kultura je važna*, Stubovi kulture, Beograd
- So, Alvin (1991): *Social Change and Development*, Sage
- Soros, Džordž (2003): *Kriza globalnog kapitalizma*, Samizdat, B92
- Štojanović, Dubravka (): *Problemi demokratije na Balkanu*, www.nbs.bg.ac.yu
- Šveder, Ričard (2004): *Moralne mape umišljenosti «Prvog sveta» i novi jevandjelisti*, u Harison i Hantington, *Kultura je važna*, Stubovi kulture, Beograd
- Sztompka, Piotr (1993): *Sociology of Social Change*, Blackwell
- Vejming, Tu (2004) *Mnogostrane modernosti: Preliminarno ispitivanje implikacija istočnoazijske modernosti*, u Harison i Hantington, *Kultura je važna*, Stubovi kulture, Beograd
- Wallerstein, Immanuel (1986): *Suvremeni svjetski sistem, cekade*, Zagreb
- Vuletić, Vladimir (1997): *Izmedju Evrope i Kine – modernizacijski karakter protesta 96/97*, u grupa autora, *Ajmo, ajde svi u šetnju*, Medija centar i ISI FF, Beograd
- Vuletić, Vladimir (pr.)(2003): *Globalizacija – mit ili stvarnost*, Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva, Beograd
- Volerstin, Imanuel(2000): *Utopistika*, Republika, Beograd
- Žanin Čalić, Mari (2004): *Socijalna istorija Srbije 1815-1945*, Clio, Beograd

⁵⁰ Indikativno je pogledati s kakvim se nemarom prema stvarnim i dubinskim problemima Srbije odnose stvaraoci takozvanih nacionalnih strategija razvoja Srbije. Medju najvažnijim milenijumskim zadacima nalaze se izmedju ostalog iskorenjivanje gladi i borba protiv malarije. Ukoliko se tako bude odnosilo prema društvenom razvoju zaista se može očekivati da za izvesno vreme to zaista postanu ozbiljni problemi. (www.sr.gov.yu)

